

Tartalom

TOLNAI Ottó: Arcimboldo (Utólagos előszó a <i>Studije o karfiolu</i> című verseskötethez)	3
A szerb Tolnai-recepcióból: Gordana NONIN: Por nélkül (Oto Tolnai: <i>Studije o karfiolu</i>) (RIZSÁNYI Attila fordítása)	8
Zdravko PETROVIĆ: A nagy próza Tolnai-kislexikona (Oto Tolnai: <i>Morska školjka</i>) (RIZSÁNYI Attila fordítása)	10
Vladimir ARSENIĆ: A felnöves magyar tapasztalata (Oto Tolnai: <i>Morska školjka</i>) (RIZSÁNYI Attila fordítása)	15
FENYVESI Ottó: Minimum Rock And Roll (vers)	18
HARKAI VASS Éva: Félkezesek (versek)	23
GÉCZI János: 12 rondó, hibával és ajánlással (vers)	27
TERÉK Anna: 1999 márciusában ■ Szibéria ■ Csillagok (versek)	32
GÁLLA Edit: Az újrakezdő ■ Fiatalon meghalni ■ A beszámoló (versek)	38
ORCSIK Roland: „A gyönyörű világot választottam” (Beszélgetés DOMONKOS Istvánnal)	41
SELYEM Zsuzsa: Cirkusz, finálé (ökonovella)	58
KONRÁD György: Boldog és rettenetes képek (prózák)	64
Vladislava GORDIĆ PETKOVIĆ: Európa mint az értelem ígérete: történetek Európáról az európai és nem európai irodalomban (tanulmány) (RIZSÁNYI Attila fordítása)	97
Derek SAYER: Emília álomban érkezik (tanulmány) (PATÓ Attila fordítása)	108
DONAUER Emese: Szükséges-e a magány a Másikkal való találkozáshoz? (tanulmány)	122
LOSONCZ Márk: „Az egész szabadkőművesség egy tanulási folyamat...” (Beszélgetés MÁRTON Lászlóval)	136
„A gyógyulást az jelentette, amikor az álom elmaradt...” (Beszélgetés VETŐ Miklóssal)	146
PISZÁR Ágnes: A háború patológiája (Danyi Zoltán: <i>A dögeltakarító</i>)	157
ZSIRAI László: Belülről világítva (Fekete V. Éva: „Egy kő röpül a kerítés mögül”)	161

BETHLEN GÁBOR

Alapkezelő Zrt.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődési és Tájékoztatási Titkárság, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

*A fedőlapon és a szám színes mellékleteiben
Dancsó Andrea fotóit közöljük*

A Híd honlapja: www.hid.rs

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Faragó Kornélia. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2015. szeptember–október. Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 11 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2015-re belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült a Grafoprodukt Nyomdában, Szabadkán. – YU ISSN 0350-9079

„A gyógyulást az jelentette, amikor az álom elmaradt...”

Vető Miklóssal beszélget Losoncz Márk

Losoncz Márk: Azt javaslom, hogy életutad párizsi-francia vonatkozásaihoz abban a sorrendben jussunk el, ahogyan a valóságban is történt: Jugoszlávián keresztül. A szegedi 56-os eseményekben való részvételed okán el kellett hagynod Magyarországot, s Nyugatra Bácskán keresztül jutottál el. Kérlek, mesélj ennek részleteiről!

Vető Miklós: Annak ellenére, hogy országos középiskolai tanulmányi verseny nyertese voltam, mint osztályidegent nem vettek fel a pesti egyetemre. Végül nagy nehezen bekerültem a szegedi Jogi Karra 1954-ben. Aztán 56-ban a Hruscsov-beszéd és a desztalinizálás megrendítette a kommunista uralmat, és októberben néhány diák – köztük én is, de nem túl fontos szerepben – megalakítottuk Magyarország első nem hivatalos és a kormánytól független szervezetét, a MEFESZ-t (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége). Az alakuló gyűlés október 16-án volt a rektorátus amfiteátrumában, ahol sok más fiatal mellett én is felszóltam. Nemrég publikálták ezeket a beszédeket, és nem teljesen világos számomra, hogy mit akartam mondani. A lényeg az, hogy sok mindent követeltünk, és mindenekelőtt eldöntöttük, hogy valami újba fogunk.

Ugyanakkor Szegeden a forradalom eléggé békésen telt el – utána novemberben bevonultak az oroszok, de fegyveres összeütközésekre nem került sor. A nemzetőrségen kiosztották a fegyvereket, haza is vittem egy akatáskát teli kézigránáttal, az ágyam alá rejtettem, tehát tényleges fegyverhasználatról szó se volt. Viszont írtam a szórólapokat és a barátaink, akik megmaradtak a MEFESZ-ből, megszerezték egy vaskos gépelt könyvet, amely a vidéki Államvédelmi Hatóság összes beépített ügynökének nevét tartalmazta. Engem az egyházi anyaggal bíztak meg, hogy azt kivonatoljam. Ilyenek voltak a könyvben: X. Y. plébános nem akar információt szolgáltatni lelkiismereti okokra hivatkozva. Új terv! Áthelyezzük protes-

táns vonalra... Azonban valahogyan lebuktunk, sokunkat letartóztattak, és utána hosszú börtönbüntetésre ítélték. A forradalom leverése után a diákok forradalmi szervezete szórólapokat készített. Ezek között volt egy, a *Nyílt levél Kádár Jánosnak*, amely meglehetősen jó visszhangra lelt. Mintegy tizennyolc évvel később, amikor a Szegedi Egyetemre mentem, a taxifőnök elkezdte emlegetni a régi jó 56-os napokat, és felelevenítette a nyílt levelet is. Óvatosságból nem adtam a tudtára, hogy a levél szerzőjét szállítja éppen...

Voltaképpen már novemberben elkezdtem gondolkodni azon, hogy elhagyom az országot. Sokan elmentek Nyugatra. Ám eleinte haboztam az örökbe fogadó szüleim miatt, akiknek nem volt másik gyereke. Végül, amikor megtudtam, hogy a letartóztatás és bebörtönzése azonnal várható, elindultam, eléggé későn, 1957. február 6-án átszökni Jugoszláviába. Bajáról mentem Gara faluba, amely három km-re van a határtól. Ott élt Zomborcsevics Mátyás. Matyi repülőgépét az oroszok 44-ben lelőtték, és őt mint a magyar kémelhárítás tagját életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, amit valahol az Ohotszki-tengeren, egy bálnavadász hajón töltött le. Mégis, 53-ban, Sztálin halála után, amnesztiával hazatérhetett Magyarországra. A Gara melletti szovjet laktanyán volt tolmács, de éjjelenként átment Jugoszláviába (horvát volt egyébként az anyanyelve), és szállította a menekülteket. A határt eléggé romantikus körülmények között léptem át – azzal, ami rajtam volt, továbbá egy Petőfi-kötettel, egy francia–magyar szótárral, a misszálémmal és egy középkori német misztikus író kötetével. Zomborban a magyar kaszinóban szállásoltak el minket két hétig. Ez számomra nagyon megható volt. Anyai nagyanyám családja odavalósi. Űkapám a magyar szabadságharc hőse volt, és az osztrákok le akarták tartóztatni, de szerb szomszédaiak egy kemencében rejtették el, és végül nem került börtönbe. Valahogyan úgy éreztem, hogy a családban már a másodikat mentették meg a szerbek... Ha már itt tartok: mi végig bizonytalanságban voltunk, hiszen Jugoszlávia is kommunista ország volt és féltünk, hogy visszatérítenek bennünket. És az UDBA miatt is eléggé féltünk. Magyarországon a Tito elleni harc nyolc éve folyt. Titót a magyar sajtó az imperialisták láncos kutyájának nevezte. Ezért amikor Hruscsov szerbiai zarandokútja után Magyarország is kibékült Jugoszláviával, a következő vicc járta. Megjelent Tito önéletrajza, címe: *Hogyan lettem szalonna!* Zomborból elvittek minket egy másik menekülttáborba. Neresznica egy Kučevo melletti falu volt. Ilyen szegénységet én még életemben nem láttam. Egyszer ki tudtunk menni a táborból és eljutottunk – nem tudom, miért és hogyan – egy parasztházba. Nem volt se asztal, se szék, mindössze két ág – az egyik az apának és a két fiúnak, a másik az anyának és a

két lánynak, és egy kötél volt kifeszítve, amin a fehérenemű száradt. A viskók is mások voltak, mint a magyar falvak házikói. Minden nagyon idegen volt. Utána azonban, amikor áthelyeztek egy másik táborba, a horvátországi Gerovóba, arrafelé már egészen máshogy néztek ki a városok és a falvak. A kis kávéházakban az asztalokon olyan abrosz volt, mint Magyarországon (és Ausztriában és Elzász-Lotaringiában).

Összesen három és fél hónapot töltöttem menekülttáborokban. Soha nem volt bajom. Igaz, egyszer, miután szemtelenül viselkedtem vele, a neresnicai táborparancsnok-ezredes a nyakamnál fogva kidobott az ajtón (most már látom, hogy igaza volt), és emiatt küldtek el egy másik táborba. Továbbá: ha nem is éhezünk, az ellátás nem emlékeztetett a francia luxusvendéglőkre... Ami pedig a szállást illeti: százan aludtunk egy nagy kaszárnyateremben Gerovóban. A kaszárnya azt megelőzően állítólag bikaistálló volt, és ezért írtam én haza, hogy a *Hotel Bika* nevű intézményben lakom. Amikor megjött a hír, hogy megkapom a francia vízumot, elküldtek Gerovóból Stubičke Toplicébe, a Zágráb melletti fürdőhelyre, ahol nagyon jó körülmények között voltunk három hétig, és lehetett úszni is. Végül 1957. május 15-én ültünk vonatra. Amikor a vonat áthaladt a jugoszláv–olasz határon, sokunk az ablakhoz futott, hogy köpjön – valamilyen módon csak el kellett búcsúzni a szocializmustól... Sajnos, a rémálmok a kommunizmusban megélt életről eltartottak még egy ideig. Az első párizsi hetekben minden másnap azt álmodtam – ahogyan sok barátom is –, hogy valamilyen módon visszakerültem Budapestre, és utána nem tudtam visszajönni Párizsba. Később ezt már csak hetente egyszer álmodtam – majd csak egyszer egy hónapban. A gyógyulást az jelentette, amikor az álom elmaradt...

L. M.: Mit jelentett számodra Párizs? A francia hospitalité otthonos helyét vagy idegen várost, amely túlon túl megkövetelte a hozzá való idomulást?

V. M.: Tízéves korom óta szerettem volna eljutni Párizsba. Franciául intenzíven tanultam az egyedüli budapesti középiskolában, ahol volt egy *section française*, egészen addig, amíg a kommunisták be nem zárták 49-ben. Így tehát a menekülttáborból rögtön oda, Párizsba kértem magamat. A franciák csodásan fogadták a magyar menekülteket. Azt hiszem, ez volt az egyedüli ország, ahol az összes magyar egyetemista kapott ösztöndíjat, mintegy hatszázan. Párizsba érkezve az utcán megkérdeztem egy urat, hogy hol van ez és ez az utca? Amikor megtudta, hogy magyar menekült vagyok, a kezembe akarta nyomni az inget, amit éppen akkor vett... Az első nyáron rögtön elküldtek nyaralni – én a baszk partot választottam, és kértem, hogy engedjék meg, az első héten ne ott legyek, hanem Spanyol-

országban. Nemcsak hogy megengedték, hanem még ki is fizették azt az összeget, amibe az a hét került volna a diák-nyaralótáborban, ahol ingyen szállásoltak el. Még egy történet: a Sorbonne-ról a napi misére át szoktam menni a közeli Saint Séverin-templomba. Oda járt egy csúnya fiatal apáca is, aki mint én, filozófiát tanult. Tehát ismert engem és – női megfigyeléssel – rögtön látta, hogy a misszálém nagyon rossz állapotban van. Erre a mise után megállított és kérdezte, hogy elfogadnék-e egy újat. Kaptam is pár nappal utána egyet, szentképpel, aminek a hátoldalára rá volt írva: a diákok misszionárius szolgálata. A tizenkét éves kislányok a misszálé árát úgy teremtették elő, hogy megtakarították az uzsonnapénzüket. Ez a kis szentkép ma is az imakönyvemben van.

Aztán 57 őszén beiratkoztam a Sorbonne-ra, de a barátaim inkább a bölcsészkar katolikus káplánságán (*aumonerie*) voltak. Én voltam az egyedüli külföldi a 600–700 fiatal között. Hála az otthon szerzett francia tudásomnak, rögtön képes voltam a személyes és a kulturális életben problémamentesen részt venni. Gyermekkoromban az a legenda járta Pesten, hogy a franciák senkit nem látnak vendégül szívesen. Ami engem illet, sok család fogadott, és onnan is maradt meg több mai barátom. Az igazság az, hogy jóllehet a magyar és a francia hagyományok és szokások nagyon különböznek, én jól éreztem magamat az első perctől kezdve. Ezt különösen akkor fogtam fel, amikor két és fél évi párizsi tartózkodás után megérkeztem Oxfordba (ahol 1959 és 1963 között voltam). A különbség a kommunista Magyarország és a kapitalista Franciaország között elenyészően kicsinek tűnt amellett, ami Franciaországot és Angliát választotta el. Apróságok: ahogyan tudjuk, a magyarokról el lehet mondani, hasában él a nemzet, tehát ez a téma fontos. Én reggelire általában semmit nem ettem vagy esetleg az egyetemi menzán zsebre tett, azóta megkeményedett kenyérdarabot. Londonban, a Youth Hostelben az első reggelin sült kolbászt kaptam babbal... Viszont az ebéd olyan kevés volt, hogy az ember majdnem éhen halt... Az angolszász világhoz való furcsa viszonyom évtizedeken át folytatódott. A Yale-en tanítottam egy évtizeden át, és sok kiváló kollégám volt, de kevesebb volt velük a közös beszédtema, mint egy ismeretlen franciával, akivel a Párizs–Rouen-vonalon közlekedő vonatban találkoztam. Talán ennek is köszönhető, hogy alig voltunk Amerikában pár hónapja, máris elhatároztuk, hogy visszajövünk Franciaországba. Igaz, ennek az elhatározásnak a megvalósítása tizenhat évbe telt, 1975-ben hagytuk el Amerikát. Ami a kulturális dolgokat illeti, ugyan nagyon szeretem az angol regényeket és az angol középkori épületeket, a francia kultúra sokkal-sokkal közelebb volt – és van – hozzám, mint az angol, a tizenhat év ellenére, amelyet angol nyelvű területeken töltöttem. Végül még

csak annyit, hogy soha nem is gondoltam arra, hogy egy angol lányt vehetnék el feleségül...

L. M.: *A Jalons et moments* című visszaemlékezéseidben az egyik leginkább megdöbbentő mozzanat az, hogy a 20. századi francia filozófiának csaknem az összes jelentős alakjához közöd volt, sőt, oxfordi és New York-i éveid révén a francia filozófián túl is sokakhoz, olyanokhoz, mint Hannah Arendt vagy Irish Murdoch. Ezen kapcsolatok, tapasztalatok közül melyeket tartod a legfontosabbnak, és miért?

V. M.: Alaposan túlértékeled ezeket a találkozásokat, amelyek inkább anekdota jellegűek, hiszen nagyon fiatal és kezdő voltam, amikor ezekre sor került. Gabriel Marcel volt az első és talán a legfontosabb is. A sorbonne-i katolikus diákcsoporthoz jött előadni – én feltettem egy kérdést, s utána azt mondta, hogy adjam meg a címemet. Pár héttel később kapok egy levelet, hogy meghívtak egy vacsorára. Kézírása alig volt olvasható, tehát nemigen tudtam kiselabizálni, és még a dátumban sem voltam biztos. Hál' istennek, eltaláltam mindent, és egy amerikai drámaíróval, aki idősebb, ötven körüli ember volt – akkor én nem voltam még huszonhárom se – vacsoráztam nála... Marcelből egészen atyai barát lett. És ő írta azt a levelet, amelyre a francia Államtanács döntése hivatkozott, amely szerint Franciaország érdeke az, hogy én haladéktalanul kapjam meg az állampolgárságot – ez számomra akkor egzisztenciális kérdés volt. Marceltől sokat tanultam: részben mélyen belémivódott a lét/birtoklás alapvető distinkciója, részben pedig az ő „apaság” és „gyermekség” fogalma jelentősen hozzájárult a metafizikai rendszerem (?) kibontakoztatásához. Emléke iránt mindig is pietást érzek: ezért rendeztem sajtó alá, kiegészítésekkel, egy korai könyvének, *Royce metafizikájának* a második kiadását, és 2013-ban egy róla szóló tanulmánykötetet adtam ki.

Marcel mellett vagy után fontos volt Ricoeur és Lévi-Strauss. Lévi-Strausst az etnológia iránti érdeklődésem korszakában hallgattam egy évig. Minden más habilitált ember vagy legalábbis doktorandusz volt, én harmadéves hallgatóként egy sarokban húzódtam meg. Végül összeszedtem magam, és odamentem hozzá a szünetben : „Professzor Úr! Tudna nekem javasolni egy bevezető bibliográfiát az amerikai indiánok mitológiájához?” Ő rosszindulatú mosollyal ezt válaszolta: Nincsenek bevezető bibliográfiák. Elsompolyogtam, összehúзва magamat... Hogy megbosszuljam a velem történeteket: mindig hangsúlyozom, amilyen érdekesek Lévi-Strauss konkrét etnológiai elemzései, olyan primitív a materialista és mennyiségi különbségeken alapuló filozófiája. Viszont azt is el kell ismernem, hogy az egyike a két legzseniálisabb professzornak, akit valaha is hallgattam. A

másik a később bíborossá lett Jean Daniélou volt, akinél a harmadik-negyedik századbéli alexandriai teológiáról hallgattam egy kurzust.

Paul Ricoeur atyai barátom volt: ő volt az ún. nagydoktorátusom felölőse, gyakran járt hozzánk ebédelni, vacsorázni – mi is mentünk hozzá egyszer-kétszer. Tele vagyok kisebb-nagyobb emberi élményekkel vele kapcsolatban, de az írásait – sokszor dedikált nekem – ha mindig is szívesen olvastam, nem értékelem igazán sokra. Kimondhatatlanul tehetséges, de alapjában véve eklektikus és nemigen fog sokáig „túlélni”. Ha csak nem disszertációtémára éhes fiatalok révén, akik róla írják az értekezésüket... Az utolsó években Ricoeur bottal járt és láthatóan fárasztotta, ha sokak társaságában volt, de intellektuális téren – nem úgy, mint Lévinas – az utolsó percig remek állapotban volt. Az utolsó két nálunk tett látogatása emlékezetes. 2003-ban Ricoeur már kilencvenéves volt. Ugyanekkor Fejtő Feri bácsi már kilencvennégy volt, és arra kért, hogy mutassam be neki – őt, aki ismerte Bartókot és Thomas Mannt, Bergyajevet és Maritaint – Ricoeur, tehát hívjuk meg vele együtt. Így is történt. Ricoeur figyelmesen hallgatott, Feri bácsi anekdotákat mesélt. Pár hónappal később írt egy cikket, amit így kezdett: nemrég újra találkoztam régi barátommal, Paul Ricoeurrel... A másik alkalom az volt, amikor meghívtuk vacsorára, nem válaszolt – mi másnap készültünk elutazni, a feleségem fürdött, én egy könyvem kefélenyomatait javítottam. Hirtelen megszólal az interphone: „Itt Paul Ricoeur.” Odile kétségbeesetten rohant a konyhába, talált egy csomag fagyasztott rákot a hűtőben. Elkezdtünk vacsorázni, amikor Ricoeur hirtelen elmosolyodott és megszólalt: „Úgy látszik, hogy ma nem vártak vacsorára...”

A legnagyobb filozófus, akit ismertem, Emmanuel Lévinas volt. Amikor kiértünk Amerikába, 1963-ban még fogalmam sem volt, hogy ki ő. Egy amerikai barát-házaspáron keresztül hallottunk róla először. A magyar származású Michael Wyschogrod, eredetileg Heidegger/Kierkegaard-specialista, a legjelentősebb amerikai zsidó ortodox teológusok egyike lett. Felesége, Edith neves posztmodern filozófus, sok éve meghalt, akkor Lévinasról írta a doktori értekezését. Lévinas nem tudott angolul, így Edith franciául levelezett vele és kérte Odile-t, hogy javítsa ki a leveleit. Amikor később Lévinasszal Edithről beszélünk, elismerően mondta: milyen jól tud franciául! Ebben az időben hozzájárultunk Lévinas yale-i szereplésének a megszervezéséhez, és így egy későbbi párizsi utam során vacsorára voltam hivatalos náluk. Lévinas mondta, hogy éppen most hívták meg a jeruzsálemi Buber-házba rezidensnek, de nem megy. Kérdeztem, miért? Erre Madame Lévinas felelt: mi nem hagyhatjuk el Párizst, amikor Michael fiam itt teljesíti a katonai szolgálatát (ezt amerikaiul úgy hív-

ják: *a Jewish mother*). Mindezek csak anekdoták, az egyedüli apró filozófiai villanás az volt, amikor egyszer találkoztam Lévinasszal a párizsi Északi Pályaudvaron. Együtt mentünk Brüsszelbe egy kongresszusra. Útközben a szabadságról beszélgettünk, és én az egzisztencialistákra gondolva kritikusán mondtam: „a szabadság *vadsága*” – ő, a felelőség filozófusa felcsillanó szemmel és teljes egyetértéssel ismételte meg ezt az elítélő kifejezést a Szabadságról mint abszolútumról...

Ezek már későbbi fejlemények... Voltaképpen már az angolszász periódusomban is találkoztam neves filozófusokkal. Oxfordban a Simone Weilről írt disszertációmát Iris Murdoch „irányította”, és amikor először mentem hozzá – mint minden akkori oxfordi diák, fekete talárszerűséget viselve – azzal kezdte: „Adjon nekem egy bibliográfiát S. Weilről.” Iris vonzotta a vallásosság, amelyet nemigen különböztetett meg a moralitástól, de azért sokat beszélgettünk Weil misztikájáról, és amikor később elküldte nekem egyik regényét, az *Egyszerűt*, azt írtam neki, hogy egyes paragrafusok emlékeztetnek Simone Weilnek *Az istenszeretet implicit formáiról* írt tanulmányára. Iris válasza ez volt: „Ön az egyedüli, aki ismeri a bölcsességem forrását.” Amerikában is találkoztam jelentős filozófusokkal. Egyszer előadtam New Yorkban Schellingről, és egy elegáns hölgy és egy markáns, idősebb úr jött meghallgatni: Hannah Arendt és Hans Jonas. Mihelyt lehetett, el is mentek... Utána Jonasszal csak egyszer találkoztam. Előadni jött a yale-i Teológiai Karra, és utána volt egy ebéd, amelyen körülbelül vele szemben ültem. A teológuskollégák valamilyen okból az ökumenizmusról beszéltek. Jonas pedig az e témáról alkotott álláspontját egy rövid mondattal fejezte ki: amikor a hajó süllyed, jobb, ha a patkányok összetartanak... Hannah Arendthez viszont már több szál kötött. Ő 1974-ben vonult nyugalomba a New York-i *New School for Social Research*-ön. Az ilyen kapacitású professzort nem lehet gyorsan helyettesíteni, de mégiscsak volt elköltendő pénz (amelyet, ha nem költenek el, akkor elvesztik hosszú távra is). Így a tanszék keresett két fiatalembert, akik semmiképpen nem mernék igényelni, hogy állandósítsák őket. Én voltam az egyik, 1974 őszi szemeszterében adtam elő. Arendt még időnként bejött a postájáért, és betettem a fiókjába egy cikkemet. A következő héten találok egy meghívást. Egy szép kis lakásban lakott Manhattanben. Az asztalon hatalmas csokoládétorta volt és egy üveg vodka (amiből ő nem ivott, de ismerte a férfiakat...). Összevissza beszélgettünk: csak arra emlékszem, hogy egy ezt nem sokkal megelőző firenzei nyarunkról volt szó (a feleségem, olasz szakos, kutatói ösztöndíjat kapott, és így béreltünk egy félvillát Fiesolóban, Firenze fölött). Én, aki sokkal jobban szeretem Rómát, azt mondtam: Nem tudtam megtalálni Firenze szívét. Erre Hannah

Arendt: „Firenzének nincsen szíve...” „Szakmailag” az volt a fontos, hogy láttam egy bútort tele Kant kéziratok hagyatékának kötetivel. Arendt így magyarázott: „Amikor utazom, mindig magammal viszek egyet.” Utána jó pár évig én is ezt csináltam... Viszont, ami Hannah Arendtet, a gondolkodót illeti, tőle valóban tanultam közvetlenül. Megkülönbözteti az arisztotelészi eredetű fogalmakat: (a morális) cselekvést és (a technikai jellegű) produkciót, és ez lett az alapja a huszonhét évvel később megírt könyvemnek, *Az akarat születésének* (az eredetileg franciául írott könyv portugálul is megjelent), amelyben leírom az akarat fogalmának genezisést – Arisztotelésztől Schellingig –, mint olyan fakultásnak, amely nem érzi vagy termelő-fabrikáló jellegű, hanem pusztán intenció. Továbbá: amikor pedig harmincöt év után befejeztem az első „önálló” értekezésemet, *A metafizika kiterjesztését*, az utolsó fejezetében a rossz és a jog fogalmának a felvázolása és elemzése elég sokat köszönhet az arendti gondolatoknak.

L. M.: Elbeszéléseidből, illetve ismét a Jalons et moments utalásaiból derült ki számomra, hogy mekkora nálad a folytonosság. Többek között amikor az 1954-es konverzióról írsz, annak előzményeiről, Baudelaire spiritualitásának, az antikommunizmusod vagy Keresztes Szent János szerepéről, az olvasónak az a benyomása támad, hogy az életműved egységes egészként kezelendő, elsősorban a metafizikai-vallásfilozófiai motivációk mentén. Mit gondolsz erről?

V. M.: Igen, van folytonosság az életemben, és a gondolkodásomban csak a konverzióm óta van. A megtérésemet Baudelaire csak negatívan készítette elő: mármint úgy, hogy eloszlatta bennem az előítéletet, ami szerint a vallástalanság valami intellektuális magasabbrendűséget jelentene. Ami az antikommunizmust illeti, ez a magyarság legalább kilencven százaléka vonatkozott, ehhez nem kellett katolikusnak lenni. Végül: Keresztes Szent Jánost majdnem két évvel a konverzióm után ismertem meg.

A folytonosság az életemben és gondolataimban 54 tavasza óta van, amióta hívő katolikus vagyok. A folytonosság azt jelenti, hogy sok minden fontosnak tűnik nekem, de végső soron minden fontosságnak a mércéje az, hogy mennyire szolgálja a hitemet. A folytonosság azt jelenti, hogy hatvan éve, ha lehet, minden nap megyek szentmisére. A folytonossággal jár, hogy az életemet érintő legnagyobb kegyelemnek változatlanul azt tartom, hogy a feleségem buzgó katolikus, mint gyermekeink is, akik közül a legidősebb pap és teológiaprofesszor az egyik vatikáni egyetemen.

Más folytonosságok az életemben... Sajnos, botfülem van, és a zene nincsen jelen az életemben. Ezzel szemben a képzőművészet tízéves korom óta gyönyörködtet, és buzgón járom a múzeumokat és a templomokat itthon, Párizsban, illetve utazásaim során. Ami az utazásokat illeti,

ez is szenvedélyem. Idáig ötvennégy országban jártam (ez nemsokára ötvennyolcra bővül). Bárhová elmegyek, ha meghívják előadni – azt mondom, hogy szívesen elárúsítom magamat, és még hozzá olcsón –, és sok országban tanítottam rövidebb-hosszabb ideig: Franciaország, USA, Kanada, Brazília, Chile, Elefántcsontpart, Litvánia. Idén pedig Melbourneben fogok előadni.

Továbbá: nemigen tudok olyan napot felidézni, amelynek során ne olvastam volna valami mást is, mint filozófiát. Délelőtt és délután filozófiát olvasok, illetve írok, vacsora után viszont csak regényeket vagy történelmi könyveket olvasok.

Végül pedig, mi lenne a folytonosság a filozófiai gondolkodásomban? Logikában és természetfilozófiában járatlan vagyok, a politikai filozófia soha nem érdekelt igazán, az esztétikában nem hiszek – szerintem ezt gyakran azok művelik, akik sem művészek, sem filozófusok. A filozófia „ágai” közül az etika és a vallásfilozófia foglalkoztat a leginkább. De a legfontosabb mégiscsak a metafizika, amely – ahogyan már Descartes is írta – a törzse a filozófia fájának. Az analitikus filozófusoktól eltérően úgy gondolom, hogy sok mindenről, sőt, végső soron *mindenről* lehet beszélni és gondolkodni. Sőt csak olyan problémákról érdemes gondolkodni, amelyek megoldhatatlanoknak tűnnek. A többit már amúgy is megoldották (?)... Sokat írtam a Rossz fogalmáról, terveztem írni egy értekezést is róla, de amióta az akkor ötéves kisfiam megkérdezte, hogy miért szenvednek az állatok, és nem tudtam válaszolni, azóta nem foglalkozom ezzel a tervvel... Az igazság az, hogy a Rossz mély egzisztenciális problémáján túl metafizikai szempontból azon dolgok közé tartozik, amelyeket nem lehet megmagyarázni – hiszen a Rossz valami, aminek nem kellene lennie, és mégis létezik. És engem mint filozófust azok a realitások érdekelnek több mint ötven éve és sokat írtam róluk – amelyek érthetetlenek, de azért megpróbálunk fogalmat alkotni róluk. Ilyen például a szeretet, a szép vagy az Isten. Én hiszek a metafizikában, és peremtudományként fogom fel. A megértés és a nem-megértés peremén helyezkedik el. A metafizika a legszebb dolgok közé tartozik, amit az ember tehet és művelhet. Én kantianus vagyok – eretnek kantianus, mert Kant sok tétele nem érdekel, de azt vallom az öreg königsbergi úrral, hogy mi emberek véges lények vagyunk. Véges lények, akiknek megadatott az idő és a szabadság, amelyeken keresztül valamiféle kapcsolatban vagyunk az egy másik síkban található létezőkkel. Ez a kapcsolat nem azt jelenti, hogy valamilyen e világon túli információt kapunk – ezt a Szentírásban és a szent hagyományban kap(hat)juk. Ez azt jelenti, hogy állandóan képesek vagyunk olyankat tenni és gondolni, amik nem vezethetők le abból, amik vagyunk és ami

megadatott számunkra, de a szabadságnak és a dinamikus időbeni folytonosságunknak hála, valami módon mégiscsak elérjük. Az öreg königsbergi ezt úgy mondta, hogy a mi gondolkodásunk szintetikus a priori ítéleteken alapul. Ez magyarul körülbelül azt jelenti, hogy ha nagy része az emberi ismereteknek nem is vezethető le logikailag, de hála a mi értelmes szabadságunknak és az időben élésünk sajátos formájának, mégiscsak világos és meggyőző erejű.

Ami a tematikát illeti, az eddigi munkásságom összefoglalása *A metafizika kiterjesztése* című francia nyelvű értekezésem (Párizs, Hermann, 2012, 454 o., s most már biztos lesz angol nyelvű kiadás is). A könyv második része az idő, a tér és az akarat világának a rendszeres elemzése. Az első részét azonban fontosabbnak tartom, mert az emberi élet nagy mozzanatait és kategóriáit az igazság és a szeretet alapelvein keresztül bontakoztatja ki. Az igazság végső soron az emberi természet világát jellemzi: minden, amit teszünk, levezethető, azt adjuk és azt kapjuk, amit kapunk és adnunk kell. A szükségszerűség világa ez, ahol az ember végső soron csak folytatása a növényi és állati létformának. A szükségszerűség/igazság világán a szabadsággal juthatunk túl. A szabadság teszi lehetővé, hogy olyat tegyünk, ami túlmegegy azon, ami érdekből történik. A szabadság teszi lehetővé, hogy túlmenjünk azon, ami a természetünk szerint szükségszerű. Azonban, ha a szabadság megadja a *lehetőségét* ennek a meghaladásnak, ennek az önlegyőzetésnek, ennek az önfeláldozásnak, csak a szeretet valósítja meg, *aktualizálja* a lehetőségeit. A szabadság és a szeretet az embert mint olyant jellemzi. Az embert, aki nem csupán egyén egy fajban, egy nemben, hanem egyéniség, önmagában való érték, egyedüliség. Végső soron minden ember egyszülött leány vagy fiú, és ez az egyszülöttség teszi őt önértékké, pótolhatatlan, felcserélhetetlen lényé.

L. M.: *Meghatározó számokra a tanítás és a filozófiatörténet művelése – mit jelentett az összekapcsolásuk? Mi a véleményed arról a kérdéstről, amely Kantot is foglalkoztatta: lehet-e tanítani filozófiát, vagy „csak” filozófiatörténetet?*

V. M.: Erre a kérdésre röviden tudok válaszolni. Először is: a tanítás az írásra való előkészület. A tanítás során bontakoznak ki a gondolatok, amelyek később megjelennek a cikkekben és könyvekben. Továbbá: a filozófiát és a filozófiatörténetet nehéz szétválasztani. Az életem legnagyobb részében nagy gondolkodókat ismertettem és kommentáltam. Amikor pedig ezt tettem, mindig azt tartottam a feladatommak, hogy megmutassam, hogy Plátón vagy Kant vagy Husserl miért mondta, amit mondott. És mindig úgy láttam, hogy amit mondtak, az csodálatosan mély és érdekes és jelentős. Aki nem így tanít, az még talán filozófiatanári állást tölt

be, de nem igazán filozófus. És aki nem igazán filozófus, az nem is lehet igazán filozófiatörténész.

L. M.: *Úgy tudom, most is több könyvön dolgozol. Mi a témájuk?*

V. M.: Ehhez a válaszhoz előbb egy rövid bevezetést adok. Én franciául írok. Idáig tizennyolc könyvem jelent meg (nem számítva a második, illetve harmadik kiadásokat és a fordításokat). Nos, e könyvek három csoportra oszthatók: 1. Filozófiatörténet. A legfőbb munkáim a kanti és posztkantianus filozófiáról szólnak. A legjelentősebb a *Kanttól Schellingig* című kétkötetes, ezeroldalas munka, amely most németül is meg fog jelenni. A legutolsó ilyen jellegű írásom az elmúlt tavasszal jelent meg, Gabriel Marcel gondolkodásáról. 2. Spirituális-teológiai munkák. Ezekben a valóságos tartalmat filozófiai fogalmiságon keresztül analizálom. Ide tartozik az első könyvem, amit Simone Weilről írtam, és amely megjelent angolul, olaszul, japánul és magyarul is, franciául pedig három kiadásban. Ezt a könyvet 1962-ben kezdtem írni (még angolul, Oxfordban), és azt hiszem, hogy mindmáig talán a legjobb könyvem. Ilyen jellegű könyv a nagy francia gondolkodóról, Fénelonról írt munkám is, amelyet pár napja küldtem el a kiadónak. A munkásságom legnagyobb része ebbe a két csoportba sorolható, de nem hiszem, hogy még egyszer írnék ilyen jellegű könyveket. Az idő sürget, hiszen nyolcvanadik életévemben vagyok, és most már csak a saját filozófiámat kívánom művelni. Ez tehát a 3. csoport. Három éve jelent meg *A metafizika kiterjesztése* és egy másik vaskos kötet, tizenkilenc tanulmánnyal, amelyekben az értekezés fő témáit előlegeztem meg. Pár hónapja elkezdtem *A szeretet metafizikája* című értekezésemet és – egyelőre – az utolsó tervem egy terjedelmes értekezés: *Istentől az ember felé* lesz valószínűleg a címe. Ha minden jól megy, még itt lent be tudom fejezni.